

шифр

«Екологічна відповідальність»

тема:

**«ФІНАНСОВЕ СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД»**

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичне обґрунтування екологічної відповідальності територіальних громад.....	6
Розділ 2. Моніторинг здійснення витрат на охорону навколишнього середовища.....	13
Розділ 3. Шляхи підвищення екологічної відповідальності територіальних громад.....	20
Висновки.....	29
Список використаних джерел.....	31
Додаток.....	33

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблеми навколишнього середовища сьогодні залишаються відкритими та актуальними. Вдосконалення технологій і зростання виробництва сприяють більш повному задоволенню потреб людей, проте такий процес сприяє все більшому забрудненню навколишнього середовища. Економічні наслідки численних природних катаклізмів та техногенних катастроф, глобальних епідемій зростають до загрозливих розмірів, що, в свою чергу, сповільнює як розвиток світової економіки загалом, так і розв'язання демографічних, енергетичних та продовольчих проблем.

Усвідомлення людством реальної небезпеки екологічної катастрофи, що загрожує існуванню цивілізації, призвело до об'єднання зусиль більшості країн світу щодо вироблення альтернативних економіко-екологічних концепцій такого розвитку суспільства, що допоможе не лише зупинити загрозливі руйнівні процеси, але й дозволить перейти до кардинально нових стандартів ведення бізнесу та життєдіяльності людини.

В останні роки все більше вчених та міжнародних екологічних організацій стверджують, що у XXI ст. людство вступило в новий етап розвитку, який можна назвати катастрофічним із погляду впливу людини на клімат планети. Тому були прийняті Кіотський протокол і Паризька кліматична угода. Водночас соціально-економічний механізм реалізації цих угод у багатьох країнах, зокрема й в Україні, поки що не забезпечує поставлених у них цілей, що зумовлює пошук нових підходів до зменшення викидів парникових газів. Одним із них може стати підвищення ролі відповідальності територіальних громад у становленні «зеленої» економіки в регіоні й на місцях. Важливо виявити форми стимулювання такої відповідальності, зокрема й фінансові (їх ще називають «зелені» фінанси), які дають змогу Україні вийти на кліматичні показники, задекларовані в міжнародних екологічних угодах. Відповідно, форми реалізації «зелених» фінансів на регіональному рівні повинні включати й важелі, інструменти, норми та нормативи, спрямовані проти тих суб'єктів

господарювання (транснаціональних компаній, фірм окремих країн, громадян), які негативно впливають своїми діями на клімат регіону.

Значний внесок у дослідження різних аспектів впливу бізнесу на розвиток економіки, сприятливої до навколишнього середовища, зробили такі зарубіжні й українські вчені, як Е. Вайцзеккер, І. Вахович, О. Веклич, О. Власюк, О. Грішнова, В. Голян, О. Губанова, Б. Данилишин, Г. Дейлі, І. Запатріна, В. Кравців, Н. Крафтс, Е. Лібанова, Д. Лижін, М. Карлін, Р. Кламтам, Н. Павліха, Б. Порфїрєв, Б. Рубцов, Л. Руденко, П. Саблук, О. Сохацька, І. Сторонянська, Дж. Сьєберт, Ю. Туниця, О. Тулай, Дж. Фарлей, М. Хвесик, Є. Хлобистов та ін. Водночас поки що не вистачає досліджень комплексного впливу територіальних громад на становлення «зеленої» економіки на місцевому рівні. Тому потрібне активне підключення територіальних громад за допомогою їх фінансового стимулювання до побудови «зеленої» економіки в Україні.

Мета та завдання дослідження. Розкриття змісту стимулювання територіальних громад щодо становлення «зеленої» економіки в Україні та розробка рекомендацій щодо підвищення екологічної відповідальності територіальних громад.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі **завдання**: здійснити теоретичне обґрунтування екологічної відповідальності територіальних громад; провести моніторинг здійснення витрат на охорону навколишнього середовища; окреслити шляхи підвищення екологічної відповідальності територіальних громад.

Об'єктом дослідження є екологічна відповідальність територіальних громад.

Предметом дослідження – теоретико-методичні та практичні аспекти підвищення екологічної відповідальності територіальних громад.

Методи дослідження. Теоретичну та методологічну основу наукового дослідження становлять висновки сучасної теорії економічного розвитку, його екологізації та «зеленого зростання». Для вирішення визначених завдань було

використано такі методи: теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу – для з'ясування сутності та основних компонентів екологічної відповідальності територіальних громад; статистико-економічний – згідно якого проведено моніторинг фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища; розрахунково-конструктивний – удосконалення екологічної відповідальності територіальних громад; аналітичний – обґрунтування, спростування, доведення різноманітних наукових позицій; абстрактно-логічний – формування висновків та узагальнення.

Інформаційну базу дослідження становлять Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, Закон України «Про охорону навколишнього середовища», інші законодавчі та нормативно-правові акти з питань організації фінансування охорони навколишнього природного середовища, матеріали Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України Міністерства екології і природних ресурсів, статистичні збірники Державної служби статистики України, наукові періодичні видання.

Наукова новизна полягає у системному підході до вивчення концептуальних аспектів системи екологічної відповідальності територіальних громад та обґрунтуванні рекомендацій щодо її підвищення в Україні.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки опубліковані в статті «Екологічна відповідальність: суть та функції», збірник наукових праць «П'яті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С.І. Юрія приурочені 50-річчю кафедри» [Тернопіль, 22 листопада 2019 р.] / за ред. д.е.н., проф.. О.П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2019.

Практична значимість наукової роботи. Пропозиції автора мають практичну значимість та прийняті до впровадження в діяльність Байковецької ОТГ (додаток А).

Наукова робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел, містить 2 таблиці, 4 рисунки, 1 додаток.

Розділ 1. Теоретичне обґрунтування екологічної відповідальності територіальних громад

Закріпивши право територіальної громади безпосередньо здійснювати місцеве самоврядування, Конституція України [14] і Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [11] в такий спосіб підвищили роль і значення різноманітних форм прямого волевиявлення територіальних громад з метою вирішення або участі у вирішенні питань, віднесених до відання місцевого самоврядування, включаючи й ті з них, що пов'язані з охороною навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів, утвердженням екологічної безпеки.

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [11] до екологічної компетенції сільських, селищних, міських рад віднесено вирішення таких питань, як:

- „ - затвердження цільових місцевих екологічних програм;
- „ - затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього, у тому числі на природоохоронні заходи;
- встановлення місцевих податків і зборів, у тому числі екологічних, та розмірів їх ставок у межах, визначених законом;
- „ - нагромадження позабюджетних цільових, у тому числі екологічних, коштів; затвердження положень про ці кошти;
- прийняття рішень про надання місцевих позик, у тому числі екологічних;
- „ - прийняття рішень про надання пільг відповідно до чинного законодавства, у тому числі екологічного, щодо місцевих податків і зборів;
- „ - затвердження відповідно до законодавства ставок земельного податку, розмірів плати за користування природними ресурсами, що перебувають у власності відповідних територіальних громад;

-□ вирішення згідно із законодавством питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, а також про скасування цього дозволу;

-□ прийняття рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, які підлягають особливій охороні;

- внесення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних та інших об'єктів, які мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками природи, історії або культури, що охороняються законом;

-□ надання відповідно до законодавства дозволу на розміщення на території села, селища, міста нових об'єктів, сфера екологічного впливу діяльності яких згідно з чинними нормативами охоплює відповідну територію.

Слід зазначити, що в літературі, немає єдиного підходу до визначення сутності екологічної відповідальності. Екологічна відповідальність по-різному інтерпретується представниками економічних напрямів. Згідно класичного підходу, екологічна відповідальність виникла під дією екологічного законодавства: щоб уникнути санкцій, підприємства змушені були переглянути свою екологічну політику і вжити заходів для зменшення негативного впливу своєї діяльності на навколишнє середовище. Згідно неокласичного підходу, екологічна відповідальність є наслідком не лише нормативно-правових обмежень, а й моральної відповідальності виробників за заподіяння шкоди природі [28].

Концепція сталого розвитку є органічним синтезом класичних та неокласичних підходів. Вона поєднує у собі обмеження, встановлені екологічним законодавством, та моральні зобов'язання представників бізнесу. Згідно цієї концепції, екологічна відповідальність перестає бути чимось примусовим, вона перетворюється на внутрішні правила ведення бізнесу. Проте, зазначимо, що дотримання компанією принципів екологічної

відповідальності не завжди відбувається лише з метою збереження навколишнього середовища, в цьому є і певна фінансова вигода.

Екологічна відповідальність згідно з Директивою 2004/35/ЄС – це зобов'язання оператора вжити заходи щодо запобігання настанню екологічної шкоди чи ліквідації наслідків екологічної шкоди для відновлення природних ресурсів до вихідного стану, що існував до її заподіяння, та покриття ним витрат на проведені заходи. Відновлення стану природних ресурсів здійснює особа, що заподіяла екологічну шкоду, у рамках конкретного плану ліквідації наслідків такої шкоди [6, с. 7].

Огородник В.В. під концепцією екологічної відповідальності розуміє діяльність як кожного окремого громадянина, так і бізнес-структур, яка приносить користь навколишньому природному середовищу (або зменшує негативний вплив на навколишнє середовище). Крім того, дана діяльність не обмежується тільки визначеними законом та обов'язковими до виконання заходами [17, с. 612].

Екологічна відповідальність – це свідома добровільна участь бізнесу у різноманітних заходах, направлених на попередження та мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище; раціональне природокористування; економію сировинних та енергетичних ресурсів у процесі господарської діяльності; залучення відходів у господарський обіг; запобігання аварійних і надзвичайних ситуацій; підтримку заходів з охорони здоров'я; збереження культурно-історичної спадщини, біорізноманіття та природних територій, які потребують особливої охорони; збереження зникаючих біологічних видів тощо [26, с. 159].

Ми вважаємо, що під екологічною відповідальністю територіальних громад слід розуміти діяльність громади, щодо зменшення екологічних ризиків, виявлення екологічних правопорушень і притягнення винних осіб до відповідальності, у відповідності до делегованих чинним законодавством повноважень, що сприятиме зменшенню кількості екологічних правопорушень

та покращенню екологічної ситуації в територіальних громадах та державі в цілому.

Суть екологічної відповідальності виявляється через основні функції: компенсаційну, превентивну, стимулюючу, бюджетну та культурно-просвітницьку, і полягає в збереженні сталого балансу економічних та екологічних інтересів у процесі господарської діяльності на базі попередження, скорочення та відновлення втрат у природному середовищі. [3].

Компенсаційна функція спрямована на кількісну оцінку еколого-економічного збитку від діяльності та відповідного відновлення (компенсування) майнових та інших втрат (відтворення асиміляційного та рекреаційного потенціалів території тощо).

Превентивна функція передбачає моніторинг і контроль екологічної ситуації на території господарювання, аналіз і прогноз її динаміки, організації запобіжних заходів з оптимізації потенційних ризиків у формі природоохоронної діяльності, екологічного страхування, виконання екологічно орієнтованих НДДКР та ін.

Функція стимулювання означає залучення правових, фінансово-економічних, інформаційних та інших важелів у сфері охорони довкілля, а також підвищення попиту на кращі доступні технології та екологічні інновації. Бюджетна функція витікає із сутності соціальної відповідальності бізнесу: здійснюючи на практиці екологічно значимі інвестиції за рахунок власних коштів, бізнес «розвантажує» таким чином бюджети всіх рівнів, прямо або опосередковано бере участь в реалізації національних проектів, зміцнюючи тим самим позиції держави і підвищуючи рівень довіри до влади з боку суспільства. Культурно-просвітницька функція пов'язана із освоєнням нової парадигми управління, яка передбачає активну участь бізнесу у формуванні високого рівня корпоративної культури, вплив на споживацьку поведінку з урахуванням екологічних, енергетичних та кліматичних чинників.

Важливим напрямом побудови ринкової економіки є фінансове стимулювання підвищення соціально-економічної відповідальності бізнесу,

територіальних громад та домогосподарств до побудови «зеленої» економіки. Насамперед це проявляється під час реалізації заходів, передбачених у рамках державно-приватного партнерства. Визначення цього партнерства саме як державно-приватного, на думку І.В. Запатріної, не враховує той факт, що у місцевої влади наявні самостійні, відмінні від інтересів центральних органів влади, погляди на реалізацію інфраструктурних проектів. Тому доцільнішим є використання терміну публічно-приватне партнерство [9, с. 95]. Передусім це стосується співпраці об'єднаних територіальних громад (ОТГ) з бізнесом щодо вирішення кліматичних проблем на місцях. Одним із позитивних аспектів адміністративно-територіальної реформи в Україні стало збільшення фінансових ресурсів ОТГ, які вони можуть спрямовувати на заходи з поліпшення стану довкілля.

Однією з підвалин соціально-ринкової економіки є забезпечення екологічного порядку, що передбачає збереження навколишнього середовища, енергоефективність, використання альтернативних відновлюваних джерел енергії [21, с. 71]. Однак, за влучним зауваженням Дж. Стігліца, сьогодні глобалізація не працює для багатьох бідних людей у світі, а також для великої частини довкілля [24, с. 205]. Виходом із вказаної ситуації міг би стати перерозподіл доходів від заможних верств населення та багатих країн на користь бідних верств та країн, а також на підтримку «зеленої» економіки в світі, але при цьому важливо встановити оптимальну межу такого перерозподілу як у певній країні, так і між країнами.

Значний вклад у вирішення вказаної проблеми вніс Т. Пікетті, який підкреслив, що сучасний перерозподіл у соціальних державах базується насамперед на фінансуванні сукупності фундаментальних соціальних прав, а саме прав на освіту, охорону здоров'я та пенсію [18, с. 486–488].

На думку зарубіжних учених [27], сучасний етап розвитку глобалізації та її вплив на природу зумовлює необхідність співпраці національних урядів у питаннях природокористування, та обумовлює необхідність створення міждержавних інституцій для спільного вирішення глобальних екологічних

проблем. Такими є Зелений кліматичний Фонд, Глобальний екологічний фонд та ряд інших подібних структур, проблемою яких є фінансове наповнення, оскільки не існує обов'язкових джерел їх фінансування. Мова йде про добровільність здійснення внесків у подібні фонди провідними країнами світу, що сьогодні дуже важко досягти через загострення політичних відносин між ними. Треба також враховувати, що значна частина міжнародної фінансової допомоги для вирішення кліматичних проблем бідні країни використовують недостатньо ефективно. Багато досліджень свідчать, що до кінцевого споживача доходить 10–20 % міжнародної допомоги [1, с. 392]. Тому важливо поставити надання такої допомоги під контроль громадських екологічних організацій, що підвищить зацікавленість розвинутих країн у наданні допомоги.

Недостатньо висока дохідність при підвищених ризиках можуть відштовхнути приватних інвесторів від інвестування екологічні проекти. Саме тут потрібна державна підтримка шляхом надання пільгових кредитів або гарантій комерційним банкам [20, с. 15].

Однією з нових форм прояву соціально-економічної відповідальності в сучасному світі стає посилення відповідальності бізнесу, територіальних громад, а також громадян за стан довкілля, яке перебуває в кризовому стані. Для цього у розвинутих країнах усе більше використовують «зелені» фінанси, які на думку зарубіжних учених, охоплюють різні галузі фінансів та фінансові продукти, які можна об'єднати в три напрями: 1) фінансування інфраструктури; 2) фінансова допомога галузям та компаніям; 3) фінансові ринки. [20, с. 14]. Важливою складовою «зелених» фінансів є кліматичні фінанси.

У структурі «зелених» фінансів виділяють і таку складову як кліматичні фінанси: витрати на розвиток низьковуглецевих технологій та зниження викидів парникових газів і / або адаптації до змін клімату та їхніх наслідків [19, с. 6]. Однак визначення кліматичних фінансів як економічного поняття ще відсутнє, тому необхідним є подальше дослідження з метою чіткого відокремлення їх від «зелених фінансів».

Розділ 2. Моніторинг здійснення витрат на охорону навколишнього середовища

Витрати на охорону навколишнього природного середовища – це всі види витрат держави, підприємств (організацій, установ), спрямовані на запобігання, контроль, зменшення чи ліквідацію забруднення навколишнього природного середовища та охорону природи, управління природоохоронними ресурсами.

Як видно з рис. 2.1, впродовж 2018 р. суб'єкти господарювання усіх організаційно-правових форм власності витратили 34,4 млрд. грн. (без ПДВ), що на 9,8 млрд. грн. або на 39,8% більше ніж у 2015 р. і на 21,7 млн. грн. або у 2,7 рази більше порівняно з 2010 р.

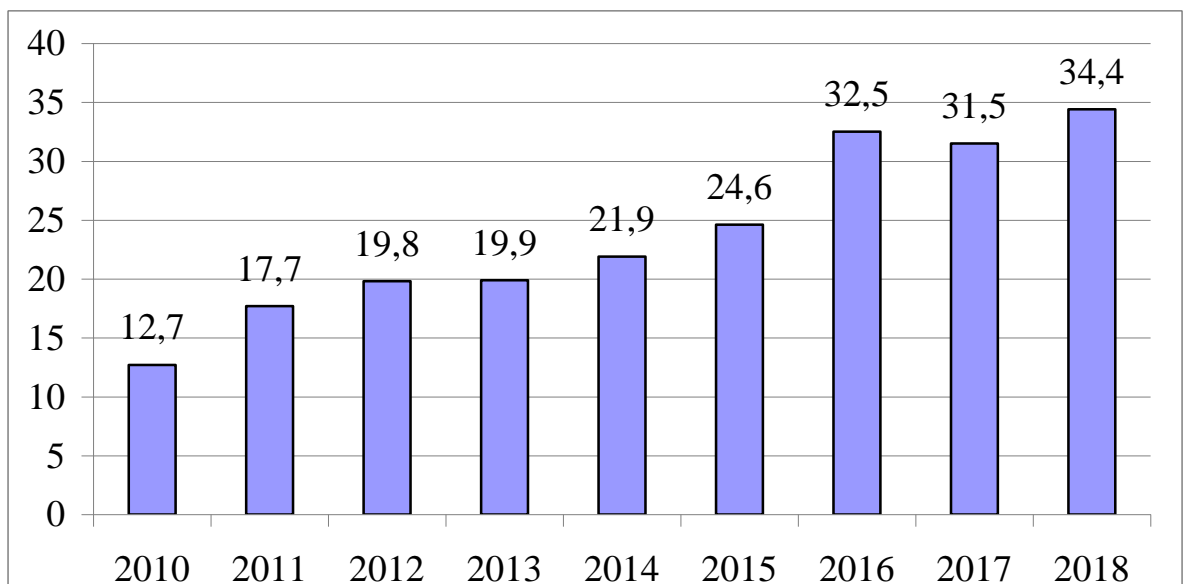

Рис. 2.1. Динаміка витрат на охорону навколишнього природного середовища в Україні, млрд. грн.*

* складено автором на основі [7; 8; 23]

Витрати на охорону навколишнього природного середовища за джерелами фінансування – це фактичні витрати на капітальні інвестиції (у тому числі на капітальний ремонт) та поточні витрати згідно з основними напрямками природоохоронних заходів, які формуються за рахунок наступних джерел фінансування: а) коштів державного бюджету (з них кошти державного фонду охорони навколишнього природного середовища); б) коштів місцевих бюджетів

(з них кошти місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища); в) власних коштів підприємств і організацій; г) інших джерел фінансування.

Як свідчать дані рис. 2.2., основним джерелом фінансування витрат на охорону довкілля є власні кошти підприємств та організацій – 86,9%. Частка коштів державного та місцевих бюджетів становила 6,7%, решта 6,4% коштів надійшло з інших джерел фінансування.

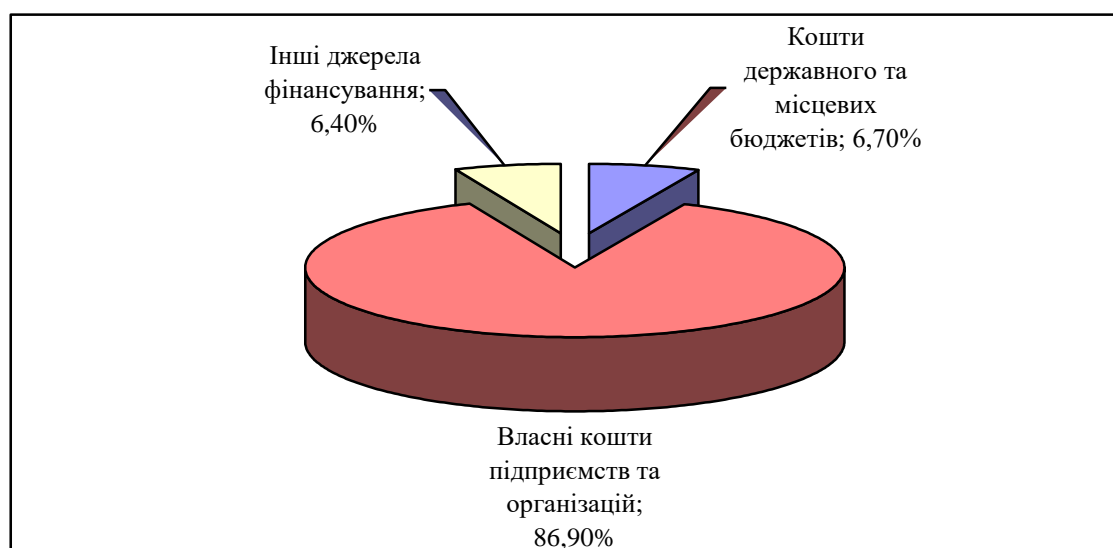

Рис. 2.2. Структура джерел фінансування охорони навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році*

* складено автором на основі [23, с. 176]

При цьому зауважимо, що сучасний стан навколишнього природного середовища можна характеризувати як незадовільний. Найгострішою екологічною проблемою України є утворення відходів та подальше поводження з ними. Незважаючи на загальне зниження обсягів промислового виробництва та закриття багатьох підприємств, показники забруднення навколишнього природного середовища залишаються стабільно високими. Аналіз показників забруднення навколишнього природного середовища свідчить про наявність системних проблем, які потребують реагування, як з боку держави, так і з боку забруднювачів. При цьому такі підприємства витрачають значні суми коштів на екологічну модернізацію, проте цих зусиль не достатньо для зменшення

шкідливого впливу на навколишнє природне середовище без комплексних природоохоронних заходів з боку держави.

В Україні фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища здійснюється у вигляді капітальних інвестицій і поточних витрат. Капітальні інвестиції, спрямовані на охорону навколишнього природного середовища, вміщують витрати на будівництво нових, розширення, реконструкцію, реставрацію, технічне переоснащення діючих підприємств, об'єктів, капітальний ремонт та придбання устаткування природоохоронного призначення. До складу поточних витрат належать витрати, які здійснюються на підтримку (утримання та експлуатацію) об'єктів (основних засобів природоохоронного призначення) в робочому стані [25, с. 205].

В загальній структурі витрат на охорону навколишнього природного середовища в Україні поточні витрати у 2018 р. становили 70,7%, а капітальні інвестиції – 29,3%. В абсолютних обсягах поточні витрати за 8 років зросли на 14 201,2 млн. грн. а капітальні витрати – більше ніж у 4 рази, або на 7487,6 млн. грн., що є позитивним аспектом (рис. 2.3).

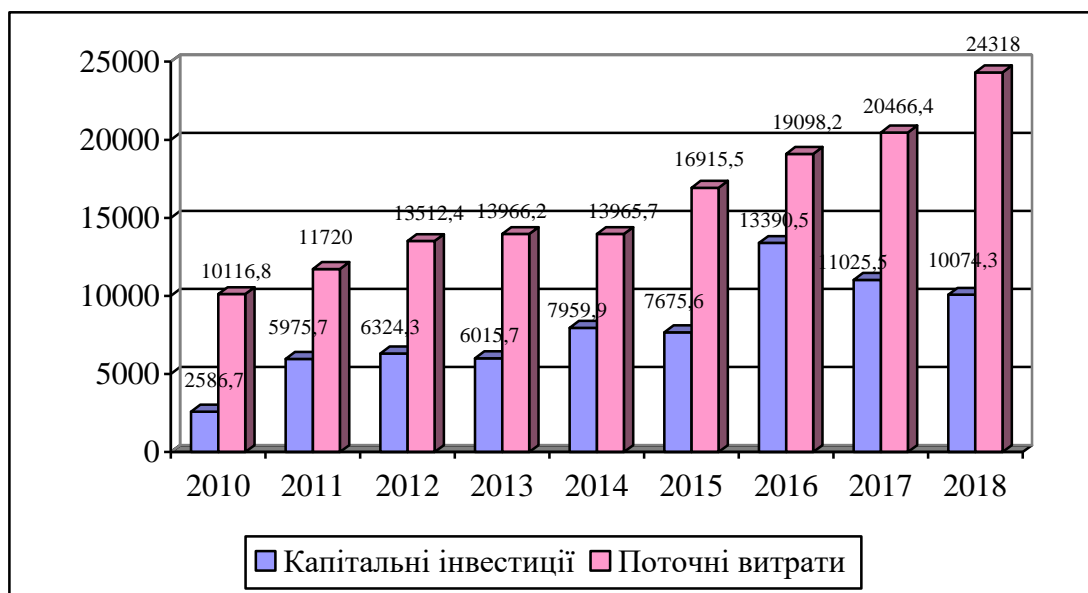

Рис. 2.3. Витрати на охорону навколишнього природного середовища в Україні у 2010-2018 рр, млн. грн., у фактичних цінах*

* складено автором на основі [7; 8; 23]

В табл. 2.1. представлено напрямки використання коштів на охорону довкілля у 2018 р.

Таблиця 2.1

**Витрати на охорону навколишнього природного середовища
за напрямками природоохоронних заходів у 2018 р.***

(млн. грн. без ПДВ)

Напрями	Витрати на охорону навколишнього природного середовища – усього	У тому числі			
		капітальні інвестиції	з них		поточні витрати
			в очищення	в інтегровані технології	
охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	6403,6	3505,9	2950,4	514,4	2897,7
очищення зворотних вод	11316,1	1692,6	1354,7	308,5	9623,5
поводження з відходами	10012,3	1182,1	1135,5	44,5	8830,2
захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	2732,7	1444,3	118,1	1231,2	1288,4
зниження шумового і вібраційного впливу (за винятком заходів для охорони праці)	278,1	60,3	58,8	1,5	217,8
збереження біорізноманіття і середовища існування	871,2	73,4	-	-	797,8
радіаційна безпека	2166,5	2036,5	299,1	1593,7	130,0
науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	124,2	5,7	-	-	118,5
інші напрями природоохоронної діяльності	487,6	73,5	-	-	414,1
Усього	34392,3	10074,3	5916,6	3693,8	24318

*Джерело: [23, с. 177-179].

В Україні у загальному обсязі капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища найбільшу частку (15,8%) становили інвестиції в інтегровані технології, в очищення – 84,2%.

Загалом до природоохоронних заходів належать усі види господарської діяльності, спрямовані на зниження чи ліквідацію негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, збереження, покращення і раціональне використання природно ресурсного потенціалу країни [22]. Фінансове забезпечення природоохоронної діяльності передбачає законодавчо усталену систему джерел і форм фінансування сфери охорони навколишнього природного середовища; від нього залежить успішність вирішення нагальних екологічних проблем, а загалом – стан довкілля в Україні [2].

Чільне місце серед джерел фінансових ресурсів, що спрямовуються на природоохоронні цілі, відводиться екологічному оподаткуванню. Загалом основою ідеології екологічного оподаткування є встановлення податкового навантаження на використання природних ресурсів, за забруднення навколишнього природного середовища та виробництво товарів і послуг, які мають високий рівень екологічного ризику. У європейській практиці (Німеччина, Польща) існує так звана система екологічного оподаткування акцизного типу. Вона передбачає стягнення акцизу з тих товарів і послуг, які мають високий рівень екологічного ризику та відповідно спрямування цих коштів на заходи щодо технологічної модернізації шкідливого виробництва. Впровадження такої системи у вітчизняну практику безумовно сприяло б мобілізації додаткових фінансових ресурсів держави для вирішення питань щодо екологізації національної економіки [5, с. 213].

Згідно чинного Податкового кодексу України екологічний податок – є «загальнодержавним обов'язковим платежем, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів,

накопичених до 1 квітня 2009 року». Важливість впровадження саме такого податку полягає в тому, що ці платежі забезпечують прозорість діяльності підприємств-платників такого податку та їх впливу на навколишнє середовище, забезпечують відповідальність цих підприємств-платників за негативний вплив на оточення, у якому вони функціонують, і можуть бути спрямовані на компенсацію цього впливу.

Згідно Бюджетного кодексу 20% екологічного податку (за винятком того, що справляється за утворення радіоактивних відходів) спрямовуються до державного бюджету України, тоді як решта надходить до спеціального фонду місцевих бюджетів, з яких 25% – до сільських, селищних, міських бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, а 55% – до обласних бюджетів. Розподіл екологічного податку наведений у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Розподіл екологічного податку між державним і місцевими бюджетами у 2012-2018 рр.

Роки	Державний бюджет	Спеціальний фонд місцевих бюджетів		
		Всього	У т.ч. до сільських, селищних, міських бюджетів, та з 2015 р. і бюджетів об'єднаних територіальних громад	У т.ч. до обласних бюджетів
2012	30	70	50	20
2013	53	47	33,5	13,5
2014	65	35	25	10
2015	20	80	25	55
2016	20	80	25	55
2017	20	80	25	55
2018	20	80	25	55

З рис. 2.4 видно, що після прийняття Податкового кодексу України в абсолютних обсягах рівень надходжень екологічного податку до зведеного бюджету суттєво зріс. Отже, разом із Кодексу відбулися відповідні зміни в системі екологічного оподаткування, які переважно пов'язані із підвищенням ставок, спрощенням розрахункової процедури, запровадженням нових платежів, встановленням понижувального коефіцієнта у разі переходу на

ресурсо- та енергозберігаючі технології виробництва. Однак Податковий кодекс не містить положень щодо оподаткування виробництва товарів і послуг, які мають високий рівень екологічного ризику. Практично відсутній механізм пільгового оподаткування екологічно безпечної діяльності. Так, умови сплати екологічного податку не передбачають його збільшення у разі понаднормового забруднення довкілля, і навпаки [5, с. 213].

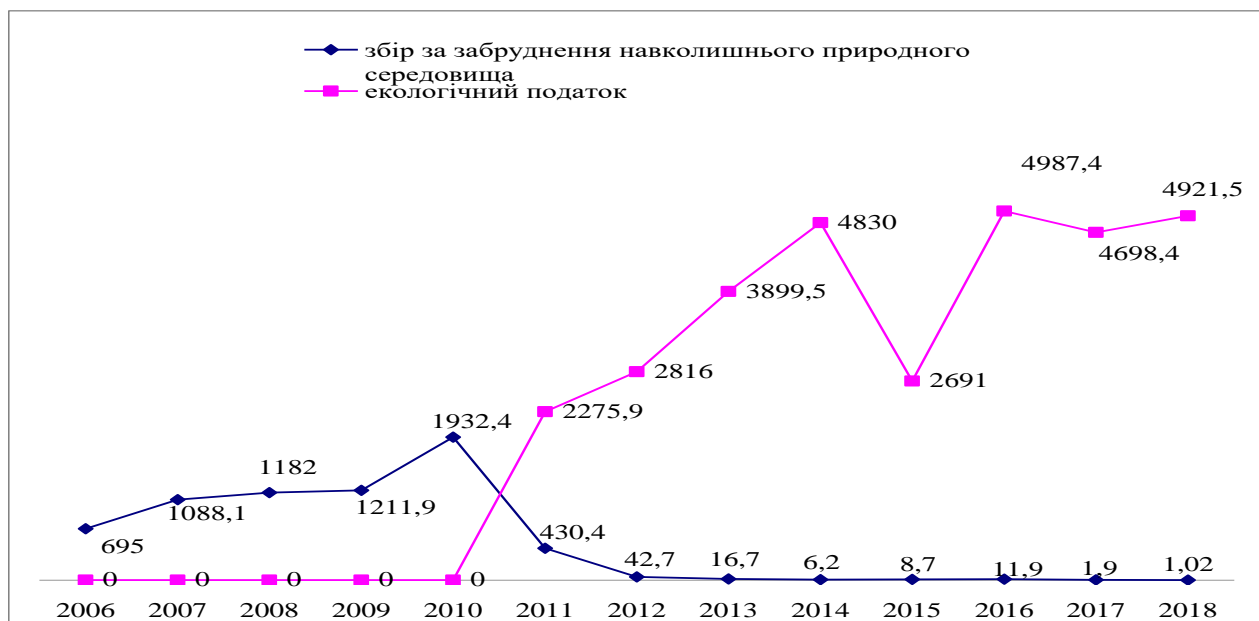

Рис. 2.4. Динаміка надходжень до зведеного бюджету України збору за забруднення навколишнього природного середовища та екологічного податку за період 2006-2018 рр., млн. грн.*

*Джерело: [25, с.215; 23]

Охорона навколишнього природного середовища є одним із найбільш актуальних питань сьогодення, так як активний розвиток різноманітних технологій та впровадження модернізованого обладнання призвели до стрімкого погіршення екологічної ситуації в світі.

Діюча сьогодні в Україні система платежів за негативний вплив на навколишнє середовище не зовсім відповідає фіскальним та стимулюючим цілям їхнього стягування. Екологічний податок не виконує своєї стимулюючої функції та не спрямований на досягнення конкретних екологічних результатів, будучи своєрідною платою за користування навколишнім середовищем.

Вважаємо, що між рівнем екологічного оподаткування та динамікою бюджетних видатків на охорону навколишнього природного середовища має існувати пряма залежність. Водночас поповнення бюджету за рахунок надходжень від екологічного оподаткування має позитивно впливати на екологізацію вітчизняної економіки.

Підсумовуючи, зауважимо, що стан фінансування охорони навколишнього середовища в Україні є вкрай низьким, тому потрібно більше уваги приділяти охороні довкілля на локальному рівні. У цьому контексті доречним буде проведення екологічного моніторингу, який є невід'ємною складовою забезпечення екологічної безпеки. Основною метою функціонування екологічного моніторингу є превенція як екологічних правопорушень, так і екологічних катастроф на внутрішньодержавному та місцевому рівнях. У результаті запровадження ефективного механізму екологічного моніторингу щодо контролю за станом навколишнього природного середовища в Україні пришвидшиться процес виявлення екологічних правопорушень і притягнення винних осіб до відповідальності, що сприятиме зменшенню кількості екологічних правопорушень та покращенню екологічної ситуації в територіальних громадах та нашій державі в цілому.

Розділ 3. Шляхи підвищення екологічної відповідальності територіальних громад

Питання екологічної відповідальності з кожним роком привертає до себе все більше уваги та потребує раціональних та прискорених шляхів вирішення проблем, що накопичуються у зв'язку зі зростанням техногенних та екологічних катастроф, а також останнім часом з підсиленням інтересом до здорового способу життя.

Для підвищення відповідальності територіальних громад та громадян щодо побудови «зеленої» економіки в Україні варто всебічно підтримувати використання так званого бюджету участі (партисипативного бюджету). Цей

ресурс має бути спрямований на проекти, найважливіші для мешканців конкретної громади. Водночас, проблемою є активізація її жителів щодо прийняття місцевої ініціативи. В умовах значної нерівності в суспільстві серед жителів панує небажання платити податки працюючи легально, що пов'язано з тим, що в Україні, тягар податків покладено на бідні верстви населення, на відміну від розвинених країн. В нашій країні заможні верстви населення платять значно меншу частку податків, а бідні – відповідно значно більшу, ніж у США, модель економіки якої максимально відповідає ліберальним принципам [15, с. 15].

Для підвищення рівня відповідальності бізнесу, територіальних громад та окремих громадян за стан довкілля, державі та органам місцевого самоврядування важливо стимулювати розвиток в Україні енергетичних товариств, які використовують відновлювальні джерела енергії. Тисячі таких товариств працюють у розвинутих країнах. Серед них є й невеликі товариств, й потужні, що володіють сонячними, вітровими та біогазовими електростанціями. Членами таких товариств є окремі громадяни, фермерські господарства та компанії. Діяльність яких, посилює відповідальність громадян за стан довкілля і використання «зеленого тарифу» на електроенергію для домогосподарств, які самостійно отримують електроенергію за рахунок енергії сонця, вітру, надр.

Новою формою використання «зелених» фінансів у світі стає й так званий «револьверний» кредит для бюджетних організацій, який можна було б використати і в Україні для підвищення відповідальності місцевих територіальних громад за стан навколишнього середовища. Суть його полягає у поетапному застосуванні енергоощадних технологій для бюджетних установ. Спочатку виділяється відповідний пільговий кредит від міжнародних фінансових організацій на першу бюджетну організацію, потім отримана від цього економія спрямовується на запровадження енергоощадних технологій у іншій бюджетній організації і так далі. Важливою є підтримка цієї ініціативи з боку органів місцевого самоврядування [13, с.97].

За сучасних умов для підвищення рівня корпоративної соціальної відповідальності бізнесу за стан довкілля доцільно використовувати не екологічні штрафи, а фінансові стимули для тих підприємств, які зменшують викиди забруднюючих речовин, надання пільгових державних кредитів і гарантій на технічне переозброєння застарілих підприємств, надання їм податкових канікул на період реконструкції тощо. До сучасних фінансових форм стимулювання підвищення рівня екологічної відповідальності бізнесу, територіальних громад та громадян, спрямованих на побудову «зеленої» економіки в світі, доцільно віднести вуглецевий податок, «зелені» облігації, «зелений» тариф, «револьверний» кредит, «теплі» кредити тощо. Організаційними структурами, які можуть надавати фінансову кліматичну допомогу та кредити, є вуглецеві біржі, «зелені» банки, міжнародні кліматичні установи.

Вирішення екологічних питань на місцях може бути ефективнішим, ніж на державному рівні, хоча б тому, що місцеві громади краще знають пріоритетність своїх проблем і бачать конкретну вигоду від вирішення тієї чи іншої екологічної проблеми. А децентралізація забезпечить їм більше повноважень, що спонукає їх дбати про екологію.

Особливістю децентралізації влади в Україні є те, що одночасно триває реформа місцевого самоврядування, адміністративно-територіального устрою та державної регіональної політики, а також проводяться галузеві реформи, які зазвичай передбачають передачу повноважень або на нижчі рівні управління, або органам місцевого самоврядування.

Згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування громади отримують право планувати розвиток території, вирішувати питання забудови (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель), благоустрою, тощо.

Відповідно до Концепції реформування системи державного нагляду у сфері охорони довкілля (травень 2017 року), місцеві громади отримали право контролювати зелені насадження, засмічення землі, полювання та боротьбу з

браконьєрством, а також охорону природно-заповідного фонду місцевого значення. Зокрема, найкориснішими і найбільш прикладними вважають повноваження громади з контролю за вирубкою лісів, забрудненням стічних вод, стихійними сміттєзвалищами.

Процес децентралізації ставить громади перед непростим вибором, так як з одного боку, у них з'являється можливість вирішити давні екологічні проблеми, подбати про стан довкілля, а з другого – часто рішення, які наповнюють бюджет, водночас і шкодять йому, що стосується розташування тваринницьких комплексів, розробку кар'єрів, встановлення ГЕС, розорювання земель та вирубки лісів. Пошук балансу між наповненням скарбниці та турботою про довкілля й стане дискусійним питанням для об'єднаних територіальних громад найближчими роками.

Уже сьогодні для місцевих громад створені такі умови, у яких вони можуть активно й ефективно вирішувати місцеві екологічні проблеми. Оскільки люди не використовують цих можливостей тому органи місцевого самоврядування повинні самостійно вирішувати локальні екологічні проблеми.

З метою підвищення відповідальності територіальних громад, новоствореним об'єднаним територіальним громадам доцільно запровадити посади «екологічних шерифів» та їхніх помічників. Громада може обирати їх на сесіях сільських та міських рад. Громадським інспектором може бути особа, яка: є громадянином України, досягла 18 років, має досвід природоохоронної роботи, пройшла співбесіду в органах Держекоінспекції з питань попередньої природоохоронної роботи та знань основ природоохоронного законодавства.

Громадські інспектори мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення під час виявлення порушень природоохоронного законодавства, відповідальність за які передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення, і подавати їх відповідному органу Державної екологічної інспекції для притягнення винних до відповідальності.

На рівні територіальних громад потрібно: 1) налагодити чітку взаємодію органів влади, поліції, установ, підприємств, закладів освіти та громадських організацій у сфері охорони навколишнього природного середовища; 2) розробити регіональні грантові програми щодо охорони навколишнього природного середовища; 3) скласти кадастр джерел нецентралізованого водопостачання та забезпечити їх охорону; 4) на рівні територіальних громад розробити програму «Екологічно чисте довкілля – здорова нація»; 5) організувати системну роботу щодо збору, переробки та утилізації твердих промислових і побутових відходів; 6) забезпечити дієвий моніторинг стану використання водних ресурсів, земель, лісопаркових насаджень і твердих відходів; 7) ввести посаду екологічного інспектора у територіальних громадах з чисельністю населення понад 10,0 тис.

В Україні доцільно щорічно публікувати екологічні рейтинги (рейтинги екологічних витрат), які є об'єктивним зіставленням різних галузей, регіонів і компаній стосовно впливу виробництва на навколишнє природне середовище. Система рейтингів екологічних витрат призначена для інформування громадськості, державних органів і бізнесу про ситуацію у сфері впливу на природу і об'єктивного моніторингу змін, що відбуваються. Оцінки здійснюються на підставі відкритої інформації про обсяги використання природних ресурсів, забруднення вод і повітря, утворення відходів, площах земель позбавлених природної рослинності.

На сьогодні, основним нормативно-правовим актом в системі екологічного законодавства є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [12]. Проте норми даного Закону не в змозі врегулювати всі екологічні охоронні відносини. У Земельному, Лісовому, Водному кодексах, Кодексі про надра та ін. законах викладено правові приписи, на основі яких регулюються особливості охорони відповідного природного об'єкту. Таким чином, в Україні існує ціла низка нормативних документів, які регулюють екологічні правовідносини. Проте немає єдиного

документа, який би чітко визначав концепцію сталого розвитку і межі екологічної відповідальності за скоєння екологічних правопорушень.

Назріла потреба впорядкування екологічного законодавства шляхом розробки та прийняття Екологічного кодексу, в якому потрібно чітко виписати завдання національного екологічного законодавства, об'єкти охорони навколишнього середовища, принципи охорони довкілля, а також правовий режим використання та охорони конкретних природних ресурсів. Також слід приділити особливу увагу питанням еколого-правової відповідальності як окремих громадян, так і суб'єктів господарювання [4, с. 39].

Позитивним у плані підвищення ролі відповідальності громадян стосовно вирішення проблем довкілля в нашій країні є досвід Дніпропетровської області, де за допомогою ІТ-волонтерів створено екосайт, на якому можна отримати інформацію про стан довкілля в конкретному місці області, в тому числі щодо найбільших забруднювачів навколишнього середовища. Дещо в цьому плані робить і соціально відповідальний бізнес: для переробки сміття в м. Дніпро англійська компанія «Фарстон» планує встановити сучасну сортувальну лінію вартістю 35 млн дол. США, на якій тверді побутові відходи відбиратимуться і перероблятимуться. Але частину сміття все ж таки доведеться утилізувати на спеціальному полігоні, оскільки населення не готове до сортування сміття за європейськими стандартами. Крім того, для посилення контролю за збереженням довкілля на рівні територіальних громад доцільно фінансово стимулювати використання ними екологічних стартапів, спрямованих на моніторинг стану навколишнього середовища [13, с.96].

Громадян потрібно інформувати про екологічні проекти, які проходять на різних рівнях (локальному, регіональному, національному та міжнародному), про можливості участі у еко-тренінгах, про волонтерські ініціативи. Екологічна освіта повинна стати освітою впродовж життя (long-life education), а не обмежуватися стінами навчального закладу. Факторами формування екологічної відповідальності дорослого населення можуть бути: екологічна освіта на виробництві, участь працівників в екологічних проектах

підприємства-роботодавця, залучення до громадських екологічних ініціатив на волонтерських засадах, інформування про екологічні загрози у ЗМІ.

Екологічно відповідальні компанії та організації надають перевагу розміщенню електронних варіантів публікацій на веб-сайтах, адже зменшення випуску друкованої продукції сприяє суттєвій економії паперу. З іншого боку, за рахунок таких заходів можна суттєво скоротити витрати, пов'язані з друком. Разом з тим, електронний варіант публікацій (якщо це комерційний проект) значно дешевший від паперового і більше людей зможуть отримати до нього доступ.

В Україні в новітніх проектах нормативних актів у сфері охорони довкілля запропоновано визначення екологічного збитку як вартісного вираження шкоди навколишньому середовищу. Таким чином, вперше у вітчизняному законодавстві з'являється поняття відшкодування збитку як відновлення порушених екологічних умов у процесі здійснення господарської діяльності, за допомогою проведення громадських робіт або грошової компенсації.

Екологічний збиток виявляється різними способами. Крім регулярних перевірок об'єктів контрольно-наглядовими природоохоронними органами, інформацію можна отримати з повідомлень підприємств про аварії, звітів про виробничий екологічний контроль, даних моніторингу якості навколишнього середовища і скарг громадян [10, с. 50-51]. Після виявлення шкоди проводиться попереднє дослідження для визначення його ступеня. Наприклад, у Литві діє двоетапний підхід, що складається з попереднього розслідування (оцінки впливу) і детального дослідження для визначення серйозності екологічного збитку. Однак у більшості країн ЄС не існує загальних критеріїв «серйозного збитку». Компетентні органи вдаються до «професійної оцінки» для визначення значущості збитку в кожному окремому випадку.

У Німеччині, Данії, Нідерландах та інших країнах функціонує такий ринковий інструмент екологічного регулювання, як торгівля правами (дозволами) на забруднення. З огляду на те, що фірми мають різні рівні лімітів

щодо скорочення забруднення навколишнього середовища, то між ними об'єктивно виникають умови для подібного роду торгівлі. Порівнюючи при цьому розміри лімітів забруднення з ринковою ціною дозволів, фірми самостійно приймають рішення про доцільність купівлі (продажу) таких дозволів та їх кількості. Якщо граничні витрати зниження забруднення навколишнього середовища для фірми перевищують ринкову ціну дозволів, їй вигідніше купити додаткові дозволи на забруднення, а не знижувати обсяги викидів. І навпаки, коли ціна дозволу вища від граничних витрат щодо зниження забруднення, фірми продаватимуть дозволи (права) на забруднення [16, с. 128-136].

Пропонується створити Регіональні фонди охорони навколишнього природного середовища, які б акумулювали і розпоряджалися коштами, що надходили б з різних джерел, у тому числі від іноземних інвесторів, та призначалися лише б для вирішення еколого-економічних проблем того чи іншого регіону. Крім держави, засновником вказаного Фонду могли б бути великі фінансово-промислові групи.

Кошти Регіональних фондів охорони навколишнього природного середовища могли б використовуватися на такі цілі:

- участь у розробці й реалізації програм і проектів, спрямованих на покращення стану довкілля та забезпечення екологічної безпеки населення;
- науково-технічні дослідження, розробки, впровадження ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій;
- участь у фінансуванні будівництва і реконструкції природоохоронних об'єктів;
- здійснення заходів для відтворення природних ресурсів, які зазнали втрат в результаті забруднення навколишнього середовища;
- розвиток екологічного виховання населення й освіти.

Також корисним є використання досвіду Польщі щодо діяльності фондів охорони навколишнього середовища та водного господарства. Потрібно детальніше вивчити і дослідити можливість впровадження інструментів та

організаційно-економічного механізму, які використовують і Польщі природоохоронні фонди, та налагодити співробітництво з метою обміну досвідом, знаходження можливостей реалізації спільних природоохоронних проектів та заходів.

У європейській практиці (Німеччина, Польща) існує система екологічного оподаткування акцизного типу, яка передбачає стягнення акцизу з тих товарів і послуг, які мають високий рівень екологічного ризику та, відповідно, спрямування цих коштів на заходи технологічної модернізації шкідливого виробництва. Впровадження такої системи у вітчизняну практику, безумовно, сприяло б мобілізації додаткових фінансових ресурсів держави задля вирішення питань екологізації національної економіки. Так, у більшості країн досить популярним є податок на екологічно шкідливу у споживанні продукцію. На нашу думку, в Україні його також варто ввести.

У нас за порушення з платників податків стягуються штрафи, однак необхідно змінити методику їх нарахування. Розмір штрафу прив'язаний до неоподаткованого мінімуму громадян або стягується в абсолютних величинах, однак розміри штрафів необхідно прив'язати до економічного збитку від порушення екологічного законодавства або можливих втрат підприємства-порушника на заходи з охорони навколишнього середовища.

Економічне покарання не слугує стимулом для підприємницької діяльності, тому потрібно заохочувати суб'єкти господарювання до екологічного виробництва на основі технологій, які передбачають раціональне використання навколишнього середовища і природних ресурсів. Однак, вітчизняні суб'єкти господарювання, які сплатили платежі за природні ресурси та викиди в навколишнє середовище, не отримують економічної підтримки для реалізації природоохоронних заходів. Тому платники екологічних податків не зацікавлені ні у самій сплаті коштів для наповнення бюджету, ні у здійсненні природоохоронних заходів.

Висновки

1. Фінансове стимулювання екологічної відповідальності територіальних громад є важливим напрямком фінансової політики держави в умовах сьогодення. Оскільки незадовільний стан екологічної ситуації впливає як на зростання кількості захворювань населення, так і на стримування економічного розвитку територій, що обумовлює необхідність застосування більш ефективних природоохоронних заходів та збільшення джерел їх фінансування.

2. Екологічну відповідальність територіальних громад слід розуміти як діяльність громади, щодо зменшення екологічних ризиків, виявлення екологічних правопорушень і притягнення винних осіб до відповідальності, у відповідності до делегованих чинним законодавством повноважень, що сприятиме зменшенню кількості екологічних правопорушень та покращенню екологічної ситуації у територіальних громадах та державі в цілому.

3. Основними перешкодами становлення екологічної відповідальності в Україні є недосконале екологічне законодавство, відсутність належної системи екологічної стандартизації та сертифікації, повільний розвиток інститутів екологічного безпечного виробництва, низький рівень культури екологічного споживання. Важливою є не лише законодавча регламентація екологічної відповідальності, але й неухильне дотримання підприємствами та громадянами екологічних норм та законів.

4. Серед факторів, які негативно впливають на екологічну безпеку країни та територіальних громад, зокрема, варто зазначити зношеність основних виробничих фондів, високу концентрацію небезпечних підприємств і значну питому вагу використовуваних ресурсо- та енергоємних технологій, накопичення значних обсягів промислових і побутових відходів, низьку ефективність очисних споруд, забруднення атмосферного повітря, водних і земельних ресурсів, виснаження лісів і зменшення біорізноманіття в лісових екосистемах.

5. Обґрунтовано доцільність запровадження ефективного механізму екологічного моніторингу та контролю за станом навколишнього природного середовища в територіальній громаді, основною метою функціонування якого є превенція екологічних правопорушень, завдяки чому пришвидшиться процес виявлення екологічних правопорушень і притягнення винних осіб до відповідальності, що сприятиме зменшенню кількості екологічних правопорушень та покращенню екологічної ситуації в регіоні зокрема.

6. Для успішного розв'язання цих проблем потрібно застосовувати такі основні види екологічної відповідальності:

- 1) санкції – штрафи за порушення екологічного законодавства;
- 2) сертифікати – права на викиди;
- 3) компенсаційні виплати реципієнтам за поліпшення якості середовища шляхом технологічного оновлення;
- 4) ціни – цінове програмування розширення екологорієнтованих секторів ринку; цінове регулювання екологічної виробничої поведінки підприємців; цінове стимулювання вітчизняного виробництва екотехніки, екотехнологій і «зелених» товарів;
- 5) податкові пільги на екологічно зорієнтовані торговельні операції; податкові пільги на функціонування екологічної інфраструктури; податкові пільги на екоінвестиції;
- 6) платежі – за викиди (скиди) шкідливих речовин в атмосферу, водні джерела, ґрунт; складування (захоронення) шкідливих речовин у природних ландшафтах; фізичні види забруднення навколишнього середовища;
- 7) кредити і позики – на придбання екотехніки та екотехнологій.

Реалізація запропонованих заходів, на наше переконання, сприятиме значному покращенню стану справ в країні з охороною навколишнього природного середовища, а, отже, поліпшенню умов життя громадян.

Список використаних джерел

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж.. Чому нації занепадають Пер. з англ. О. Дем'янчука., Київ : Наш Формат, 2016. 440 с.
2. Веклич О. О. Сучасні тенденції фінансового забезпечення природоохоронної діяльності в Україні. Фінанси України. 2009. № 11. С. 21.
3. Гассий В.В., Потравный И.М. Экологическая ответственность бизнеса как элемент государственно-частного партнерства. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2011. №3. Т.1. URL: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/183>.
4. Грішнова О.А. Уманська В.П. Екологічний вектор соціальної відповідальності . Экономика и управление № 3 2011г .С. 32-41.
5. Державні фінанси і сталий людський розвиток: концептуальні доміанти та діалектична єдність. Монографія. Тернопіль: Екон. думка ТНЕУ, 2016. 414 с.
6. Екологічна відповідальність: досвід ЄС та можливості для України. Аналітичний документ. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», 2018. URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/447/files/webenvironmental-liabilityua2018.pdf>
7. Експрес-випуск Витрати на охорону навколишнього природного середовища у 2015 році. Державна служба статистики України. 2016. URL: www.ukrstat.gov.ua
8. Експрес-випуск Витрати на охорону навколишнього природного середовища у 2016 році. Державна служба статистики України. 2017. URL: www.ukrstat.gov.ua
9. Запатрина И.В. Перспективы использования механизмов публично-частного партнерства для развития инфраструктуры в Украине. Демографія та соціальна економіка. 2012. № 1. С. 94–102. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2012.01.094>
10. Злоказов В.Ф. Управление процессами природопользования предприятий. Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Экономика и менеджмент 2011. № 17 (89). С. 48-54.
11. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21.05.1997 № 280/97-ВР URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0>.
12. Закон України «Про охорону навколишнього середовища» від від 25 червня 1991 р., № 1264-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.
13. Карлін М. І. Форми фінансового стимулювання екологічної відповідальності бізнесу, територіальних громад і громадян. Демографія та соціальна економіка. 2017. № 3. С. 89-99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2017_3_9
14. Конституція України: чинна редакція зі змінами URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
15. Лібанова Е.М. Соціальні проблеми модернізації української економіки. Демографія та соціальна економіка. 2012. № 1. С. 5–22. URL: <https://doi.org/10.15407/>

16. Лютягина Е. А. Управление природопользованием в России и за рубежом. Правовое исследование: Монография: Нім.: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011. 133 с.
17. Огородник В.В. Вплив екологічного компонента соціальної відповідальності на економіку України. Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск 7. 2018. С.612-616.
18. Пікетті Т. Капітал у ХХІ столітті.: Пер. з англ. Н. Палій. Київ : Наш Формат, 2016. 696 с
19. Порфирьев Б.Н. «Зеленые» тенденции в мировой финансовой системе. Мировая экономика и международные отношения. 2016. № 9. С. 5–16
20. Рубцов Б.Б. «Зеленые финансы» в мире и в России: монография / Б.Б. Рубцов, И. А. Гусева, А. И. Ильинский, И. В. Лукашенко, С.А. Панова, А.Ф. Садретдинова, С.М. Алыкова; под ред. Б.Б. Рубцова. М. : РУСАЙНС, 2016. 170 с.
21. Соціальна економіка: навч. посіб. 2-е вид., без змін / [О.О. Беляєв (кер. авт. кол.), Є.Б. Ніколаєв (наук. ред.), А.В. Келічавий та ін.]. Київ : КНЕУ, 2016. 481с.
22. Сталий розвиток національного господарства: еколого-економічна концепція: моногр. / за заг. ред. О. І. Маслак. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2014. С. 69.
23. Статистичний збірник «Довкілля України за 2018 рік» К.: 2019. 214с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/Zb_dovk_2018.pdf
24. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар: Пер. з англ. / Дж. Стігліц. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 252 с.
25. Тулай О.І. Державна фінансова підтримка охорони навколишнього природного середовища як необхідна умова сталого людського розвитку. Актуальні проблеми економіки. №1. 2016. С.200-208.
26. Шаповал В.М., Коваленко О.А. Функції та елементи соціальної відповідальності сучасних компаній. Зб. матеріалів І міжнар. наук.-практ. інтернет-конф «Детермінанти сталого розвитку організацій в умовах глобалізації», м. Дніпропетровськ (15–16 груд.2014 р.) / відп. ред. В.М.Шаповал; М-во освіти і науки України, Нац. гірн.ун-т. Д.: НГУ, 2015.184с. (с.158-160).
27. Crafts N. Globalization and Growth in the Twenties Century // IMF. 2000. P. 27–29.
28. DesJardins J. Corporate Environmental Responsibility. Journal of Business Ethics. Vol. 17, №8, (1998) pp. 825-838